

Šiuolaikiniai metodai kalbos naujovėms tirti

Kalbos priklausymas nuo visuomenės raidos, jos pokyčių pastaruoju laikotarpiu yra akivaizdus. Politinio, ekonominio, kultūrinio gyvenimo permainos lemia ir kalbos sistemos pasikeitimus, iš kurių bene labiausiai pastebimi tie, kurie susiję su žodyno pasipildymu naujais žodžiais. Jie ne tik šiaip sau papildo žodyną, bet ir užpildo kalboje vadinamąsias „semantines tuštumas“ (N. Chomskio terminas), be to, naujažodžių atsiradimas sąlygoja vidinius kalbos pakitimus: persigrupuoja sinonimų eilės, persitvarko leksinės semantinės grupės bei laukai (Žluktenko, 1983: 3).

Lingvistikoje naujažodžių atsiradimo procesą bei jų poveikį žodyno kitimui analizuoja viena iš leksikologijos šakų – neologija, kurią pagal tyrinėjamo objekto apimtį galima skirti į mikro- ar makroneologiją. Mikroneologija analizuoja pavienius naujus kalbos vienetus, o makroneologija – kurio nors laikotarpio naujažodžių visumą bei santykį su kalbos sistema. Naujų lietuvių kalbos žodžių sąmoningai darytasi per visą rašytinės kalbos istoriją (negalima pamiršti K. Sirvydo, M. Daukšos, S. Daukanto, J. Jablonskio, J. Balčikonio ir kitų nuopelnų). Šiandieninėje lietuvių kalbotyroje netrūksta kritinių, norminamojo pobūdžio darbų iš mikroneologijos, bet jaučiamas sty-

gius bendresnio pobūdžio, didesni kalbos naujybių kiekį aprėpiančių tyrimų. Dėl to neografijos, kuri susijusi su naujų žodžių žodynų kūrimo praktika ir teorija, darbais lituanistikoje taip pat dar negalima pasidžiaugti.

Informacinių technologijų atėjimas į įvairias humanitarinių mokslų sritis leido pradėti lietuvių kalbos kompiuterizaciją. Kaip šio proceso rezultata galima paminėti ir kompiuterinių lietuvių kalbos tekstynų kūrimą. Tekstynai kaip natūralios, autentiškos kalbos bazė, kaip milžiniški empirinių duomenų bankai – puiki žaliava naujos leksikos paieškoms (McEnery, Wilson, 1996; Belica, 1996). Elektroniniuose nešikliuose sukauptas didelį kiekį lietuvių kalbos tekstų, atsirado galimybė taikyti objektyvų naujažodžių identifikavimo metodą – automatizuotą jų paiešką. Bene pirmasis tam tikro periodo naujų žodžių visuminis tyrimas buvo pradėtas 1996 metais. Pritaikius V. Zinkevičiaus ir A. Gruodžio sukurta automatine naujažodžių atpažinimo programą analizei, iš 30 mln. žodžių VDU Kompiuterinės lingvistikos centre rengiamo testinio lietuvių kalbos tekstyno atrinkta daugiau nei 10 000 neologizmų.

Teoriniuose bei praktiniuose neologijos ir neografijos darbuose dažnai keliamas naujų žodžių identifikavimo klausim-

mas, kuris susijęs su naujažodžio apibrėžimo sunkumais bei neologizmų aptikimo metodais. Šiame straipsnyje pristatomame tyrime tekstyno – kaip analizės objekto šaltinio ir kaip savotiško metodo – dėka atkrito nemažai problemišku klausimų, susijusių su naująja leksika:

1. Neologizmų naujumo suvokimas, kuris pirmiausia akcentuojamas naujažodžio apibrėžimuose, ir dėl kurio skirtingo pajautimo daugiausia ginčijamasi, renkant medžiagą iš tekstyno, tapo mažiau problemiškas.

Nemažai tyrinėtojų nurodo, kad tam tikrą laikotarpį turi būti jaučiamas naujažodžio naujumas (Kinne, 1996), tačiau kartu kelia klausimą, kiek gi laiko naujus leksinius vienetus galima laikyti neologizmais, iš karto pripažindami, kad tikslaus atsakymo negali būti (Lopatin, 1973: 58). Akivaizdu, kol visuomenė įvardijama daiktą ar reiškinį laiko nauju, tol ir jo pavadinimas suvokiamas kaip naujažodis. Tačiau toli gražu ne visų naujų kalbos vienetų naujumas yra ryškus ir iš karto pajaučiamas. Dėl to siūloma vienus naujažodžius laikyti sąlyginiais, susietais su koku nors konkrečiu kalbos raidos praeities etapu, o kitus – aktualiais, kuriais laikomi dabarties arba, kitaip sakant, kalbos vartotojo gyvenamojo periodo neologizmai su jiemis būdingu aiškiai jaučiamu naujumu¹ ar net neįprastumu (Lykov, 1976: 96–101). Kai kada išskiriamas dar ir trečiasis porūšis – stilistiškai neutralūs, pavadinantys dažniausiai buitines realijas, neturintys chronologinių ribų ir be jokio naujybės požymio neologizmai.

Taigi naujažodžiais vieni leksikologai laiko neseniai atsiradusius žodžius, kiti

neologizms priskiria tik visiškai naujų sąvokų ir realiųjų žymėjimus, o tretiesiems (Algeo, 1991: 2; Fern, 1994: 53) – tai žodžiai, iki šiol neįregistruoti leksikografų (sprendžiant, ar žodis yra naujas, pastarasis požymis šiame darbe yra lemiamas). Bet koku atveju, naujumo kriterijus kiekvieno naujažodžio atžvilgiu nėra absoliutus ir kaip nors pamatuojamas. Visuose neologizmų žodynuose, nepriklausomai nuo to, ar tai būtų tik sąsiuviniai, ar didesnės apimties leksikografiniai leidiniai, fiksuojantys dešimtmečių naująją leksiką, visada pasitaiko ir atgimusių, užmirštų, su pasikeitusia politine konotacija žodžių. Jie, nors ir patenka į naujažodžių žodynus, laikytini tik kvazineologizmais (Korol, 1985: 81).

Kai neologizmai automatiškai renkami iš tekstyno, pagrindiniu kriterijumi tampa žodžio fiksacija žodynuose, todėl į analizuojamąjį sąrašą patenka tiek tikrieji neologizmai (*aplinkosaugininkas, banglentė, eldėpizacija, gaiviklis, hamburgerinė, javainis, kramtena, nusikaltija, orlentė, rinkotyra, seimūnas, suklys, žiniasklaida*), tiek kvazineologizmai (pvz., filosofijos bei religijos teminiai: *aktyvizmas, arkivyskupija, evangelizacija, konfesionalizmas, mantra, pastoralas*), tiek ir visiškai nieko bendro su naująja neturinti, tačiau taip pat žodynuose dėl įvairių priežasčių arba tiesiog per klaidą nefiksauta leksika (*akreditacija, arkikatedra, atidarytuvės, civilis, debilas, fotoalbumas, iluzionistas, išverstakailis, postmodernizmas, rusakalbis, safaris, šašlykinė, žoržetas*). Norint matyti tikslesnį neabejotinai naujų žodžių sąrašą, prireikia papildomų filtrų² bei rankinės atrankos, leidžiančios atmesti dialektizmus, archaizmus, senuosius barbarizmus ir kt.

¹ Kai kada pabrėžiamas ne tiek naujažodžio naujumo požymis, kiek jo socializacijos laipsnis, įsitvirtinimas visuotinėje vartosenoje. Tokiais atvejais neologizmus siūloma skirti nuo kitokių leksinių inovacijų – neoleksizmų (žodžių, po tam tikros pertraukos vėl įtrauktų į žodynus), svetimkilmų buitines realijų (ksenizmų), egzotizmų, žodžių, pavadinančių praeinančius reiškinius (efemerizmų) ir pan. (Gak, 1983: 16–17).

2. Klausimas dėl žodžių, pasidarytų pagal produktyvius darybos modelius, įtraukimo į naujosios leksikos sąrašą, tapo nesvarstytinas.

Neologizmo konfrontacija su potencialaus darinio terminu pagrįsta nuostata, kad potencialų žodį, t.y. žodį, kuris yra akimirkos ar situacijos darinys, laisvai padarytas pagal produktyvius modelius be jokios originalumo žymės, reikia skirti nuo uzualaus naujažodžio (Barz, 1998:18; Berkov, Pavlov, 1983: 65). Tokių formalių neologizmų dėl jų motyvuotumo ir semantinio skaidrumo siūloma neįtraukti į aiškinamuosius žodynus (Gak, 1983: 17). Šiamintį tarsi pratęsia, nors, kita vertus, jai prieštarauja pasvarstymai, kad bet kurios leksinės inovacijos autorius nebūtinai yra tiesioginis jos kūrėjas. Jis gali būti tik jau egzistuojančios šnekamojoje kalboje naujovės (galima manyti, jog būtent taip ir yra su dauguma potencialių darinių) vedlys į rašytinę kalbą (Korol, 1985: 81).

Automatinis naujų leksemų aptikimo metodas tik patvirtina nuomonę, jog tiek potencialūs, tiek uzualūs naujieji dariniai padaromi iš nenaujų, kalbos vartotojams gerai žinomų morfemų rinkinio (Ferm, 1994: 52), be to, daugumos naujų leksinių vienetų atsiradimą lemia ne atsitiktinumas, o būtinybė (pvz., Lietuvos gyvenimo tikrovė lėmė žodžių *pilstukas*, (valiutos) *keitykla*, *reketuotojas*, *skiautinyš*, *trihektarininkas* atsiradimą). Analiuojamame naujosios leksikos sąrašė galima pamatyti įvairaus ilgumo serijas potencialių dūrinių, turinčių tą patį antrąjį dėmenį: *balsadėžė*, *dūmadėžė*, *smėliadėžė*, *šiukšliadėžė*; *alkavietė*, *bebravietė*, *ginklavie-*

tė, *kryživietė*, *kurortvietė*, *maistavietė*, *pa-minklavietė*, *sandėliavietė*, *stebuklavietė*, *stulpavietė*, *šiukšliavietė*, *štabavietė*, *šventavietė*; *dievnamis*, *kultūnamis*, *rašytėnamis*, *vaikėnamis*.

3. Nereikia polemizuoti dėl to, ar į naujosios leksikos sąrašą turi patekti tik sisteminiai naujažodžiai, ir kaip traktuoti individualius, okazinius darinius.

Skirstant naujažodžius pagal darybos tipiškumą, tipinės darybos žodžiai vadinami sisteminiais naujadarais (Župerka, 1995: 43). Įvairių kalbų neologizmų masyvuose tokio tipo neologizmai sudaro didžiąją dalį. Tarp šiame darbe analizuojamų pavyzdžių taip pat vyrauja sisteminiai naujažodžiai. Tačiau tekstyne rasta ir autorių, stilistinių, neįprastos darybos naujadarų, tiesiog okazionalizmas, pavyzdžių: *alugeris*, *basagalvis*, *dešrainynas*, *dundukizacija*, *kraujoraštis*, *pasipliažautojas*, *šūnainis*.

Nuo neologizmų okazionalizmus skiria tai, kad pirmieji visada suvokiami kaip nauji, o antrųjų atsiradimą lemia ne laiko, o neįprastumo, keistumo faktorius (Lykov, 1976: 34–35, 102). Neretai sisteminiai naujadarai atskirti nuo okazinių padeda ir statistiniai duomenys. Neologizmai, kurių dažnis 1 ar 2 kartai, tekstyne sudaro net 61% viso naujažodžių banko. Todėl, nepaisant to, kad tik vienetinė vartoseną nurodoma kaip pagrindinis okazionalizmo bruožas³, ir to, kad, kai kurių tyrinėtojų (Herberg, 1991; Teubert, 1998; Lopatin, 1973) nuomone, tokių atsitiktinių, individualių, *ad hoc* darinių, nors jų likimą ir sprendžia ne vienas kūrėjas, o visas kalbos vartotojų ko-

² Tokiais filtrais buvo „Lietuvių kalbos žodynas“ (1968–1999), botanikos, chemijos, fizikos, filosofijos, kalbotyros, medicinos, melioracijos, muzikos, politechnikos, religijotyros, ekonomikos, teisės terminų žodynai, 1936 m. išleistas „Tarptautinių žodžių žodynas“, „Mokyklinis tarptautinių žodžių žodynas“ (1995) ir kt.

³ Naujų žodžių sąrašė vienetiniu dažniu pasižymi ne tik okaziniai dariniai. Tai būdinga ir specialiesiems terminams (*oksimetilfurfurolas*, *stetofonendoskopas*, *tetrametiltiuramdisulfidas*), ir egzotizams (*bišbamakas*, *puija*, *ridžbekas*, *ume*), ir net visiškai įprastiems žodžiams (*ažuolialapis*, *drovuolis*, *ginklininkystė*, *iškycėlis*, *putliaskruostis*, *superšaulys*).

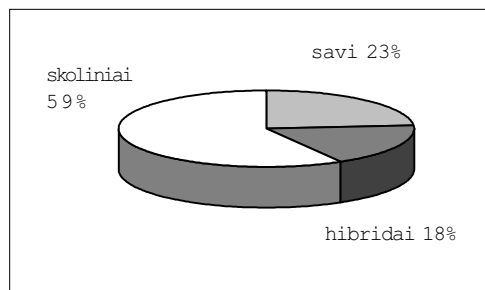
lektyvas, nereikėtų laikyti neologizmais, šio tyrimo objektas dėl medžiagos rinkimo iš tekstyno specifikos yra tiek sisteminiai, tiek ir individualūs naujažodžiai.

Aukščiau paminėtuosius nesutarimus neologijoje galima sieti su vyravusiu iki 9-ojo dešimtmečio neologizmų aptikimo metodu, pagrįstu subjektyvia nuomone: naujažodžius fiksuodavo kalbininkai įvairiuose literatūros šaltiniuose, pokalbiuose ir pan. Šį metodą galima vadinti subjektyviu naujų leksemų atpažinimo metodu. Taip atrinkti naujais laikomi leksiniai vienetai yra iš individualios kalbinės aplinkos, o ne iš bendro kalbos tekstų viseto, todėl neologizmų sąrašas, kuris sudaromas vieno ar kelių žmonių patyrimo pagrindu, negali tenkinti, kai reikia patvirtinti vienos ar kitos kalbos žodyno kitimus (Sinclair, 1991: 4; Teubert, 1998: 131). Galimybė įvairiais metodais automatiškai – vadinasi, pakankamai objektyviai ir kartu formaliai rinkti naująją leksiką iš didelės apimties bei reprezentatyvių, subalansuotų kompiuterinių tekstynų padeda išvengti minėto asmeniškumo. Tačiau, reikia pasakyti, kad tiriant lietuvių kalbos naująją leksiką paaiškėjo, jog neišvengiamai reikia derinti objektyvųjį (formalų) ir subjektyvųjį (neformalų) metodą. Tai susiję ne tik su naujažodžių atranka, bet ir su jų klasifikacija (plačiau žr. Mikelionienė, 2000).

Kol kas tekstynui nesukurta ir nepritaikyta programinė įranga, leidžianti automatiškai, pvz., pagal afiksus, klasifikuoti neoleksizmus pagal kilmę, t.y. į savuosius, skolinius ir hibridus, grupuoti juos pagal darybos būdą į vedinius ir dūrinius. Toliau šiame straipsnyje ir paanalizuosime vieną labai skirtingai traktuojamą bei prieštaringai vertinamą, tačiau akivaizdžiai besiplečiančią, iš tekstyno automatiškai išrinktų, tačiau jau rankiniu būdu atskirtų nuo kitų naujažodžių, būtent hibridų, grupę.

Kadangi vienas pagrindinių neologijos klausimų yra susijęs su naujųjų leksemų atsiradimo būdais, analizuojant iš tekstyno išrinktus neologizmus, neišvengiamai juos reikėjo suklasifikuoti pagal kilmę. Tradiciškai kalbotyroje skiriami du pagrindiniai žodžių atsiradimo būdai: žodžio darymasis savo kalbos priemonėmis ir skolinimasis iš kitų kalbų. Taip kilmės kriterijus tampa bene pagrindiniu kalbos naujovių skirstymo pagrindu. Priklausomai nuo jų kilmės vieni naujažodžiai vadinami naujadarais, kiti – skoliniais (Jakaitienė, 1980; Teubert, 1998; Urbutis, 1978). Tarpinę padėtį tarp indigenių, t.y. savakilmųjų žodžių ir skolinių, užima hibridai, kurie dažniausiai apibrėžiami kaip „žodžiai, turintys kitų kalbų kilmės morfemų“ (Gaivenis, Keinys, 1990: 78). Tačiau kadangi didžioji dauguma ateinančių į kalbą skolinių yra adaptuojami (t.y. pritaikomi prie kalbos fonetinės ir gramatinės sistemos) ir kartu neišvengiamai gauna bent jau lietuviškas galūnes, tai lietuvių kalbos žodyno atžvilgiu tikslesnis būtų siūlymas hibridu laikyti žodį, kuriame yra sujungtos savos kilmės ir skolintų žodžių darybos priemonės (pamatiniai žodžiai, darybos afiksai) (Keinys, 1984: 115).

Taigi tekстыne užfiksuota naujoji bei aktualizuotoji ar atgavintoji leksika pagal kilmę ir žodžių atsiradimo būdą pasiskirsto taip (žr. 1 diagrama):

1 diagrama. Naujažodžių pasiskirstymas kilmės aspektu

1. Savieji dariniai – 2381 leksinis vienetas (23%).

2. Hibridai – 1855 leksiniai vienetai (18%).

3. Skoliniai – 5898 leksiniai vienetai (59%).

Atrinkta medžiaga (daugiau nei 10 tūkst. leksinių vienetų) leidžia skirti tris pagrindinius struktūrinius hibridų modelius:

1) sava šaknis + svetimas darybos formantas, pvz., *šunizmas*;

2) svetima šaknis + savas darybos formantas, pvz., *masažiklis*;

3) sava šaknis + svetima šaknis (ir atvirkščiai), pvz., *kelmeistris*, *kosmojauta*.

Taigi matyti, jog hibridai lietuvių kalboje, kaip ir bet kurie kiti naujadarai, atsiranda arba žodžių vedybos, arba žodžių dūrybos būdu, todėl priklausantys pirmai ir antrai grupei yra hibridiniai vediniai, o trečiosios grupės mišrios kilmės kamieno leksemos – sudurtiniai žodžiai.

Būdvardžių, prieveiksmių ir veiksmažodžių hibridizacijos laipsnis gerokai skiriasi nuo daiktavardžių. Kadangi didžioji dalis būdvardžių bei prieveiksmių neišvengiamai gauna lietuvišką afiksą, šiame darbe jie nelaikomi hibridais (išskyrus tuos, kurių kamienas sudurtas iš mišrios kilmės sandų) ir priskiriami skolinams, pvz.: *dendrokolekcinis*, *é*, *sponsorinis*, *é*, *dičžėjauti*, *transcendentinti*.

Toliau apžvelgsime hibridų darybos modelius atspindinčius pavyzdžius, atkreipsime dėmesį į darybos tipų įvairovę, pamėginsime nustatyti dabartinės rašomosios lietuvių kalbos hibridizacijos tendencijas.

Naujažodžiai su svetimos kilmės darybos formantu

Lietuvių kalbotyroje įsivyravusi nuomonė, „kad hibridų darybai lietuvių terminologijoje beveik nevartojamos tarpautinės priesagos“ (Keinys, 1979: 17). Tokio modelio hibridų ir tekstyne yra

mažiausia – 40 leksemų (3% hibridų). Tačiau jie rodo, kad paskutiniuoju dešimtmečiu tiek publicistiniuose, tiek mokslinės periodikos tekstuose jų vis randasi. Tai daiktavardžiai, priklausantys abstraktų, asmenų, vietų pavadinimų bei pavadinimų pagal priklausymą darybos kategorijoms.

Daugiausia svetimos kilmės afiksų – priesagų – prisegama prie veikslių ir ypatybių pavadinimų. Pats produktyviausias sufiksas – **-izmas**, su kuriuo padaryta 13 vedinių: *bismegenizmas*, *daiktizmas*, *darboholizmas*, *kalakutizmas*, *paminklizmas*, *pliurpalizmas*, *stambeldizmas*, *šunizmas*, *vadizmas*, iš asmenvardžių padaryti *kukutizmas*, *landzbergizmas*, *ozolizmas*, *vagnorizmas*. Dar 8 taip pat iš tikrinių daiktavardžių išvesti naujažodžiai turi formantą **-iada** ar **-iana**: *čiurlioniana*, *daukantiana*, *daukantiada*, *donelaitiana*, *janoniana*, *kirki-liada*, *maironiana*, *plečkaitiada*. Rečiau pasitaikė hibridų su afiksais **-acija** (*baltarusizacija*, *dundukizacija*, iš abreviatūrų išvesti *eldėdėpizacija*, *uabizacija*) ir **-istika** (*čiurlionistika*, *latvistika*).

Asmenų pavadinimų kategorijoje hibridų rasta su dviem svetimos kilmės afiksais: 8 vediniai turi formantą **-istas**, **-ė** (*garvežistas*, *é*, *gintaristas*, *é*, *latvistas*, *é*, iš tikrinių daiktavardžių išvesti *baškauskistas*, *é*, *čiurlionistas*, *é*, *genzelistas*, *é*, *maironistas*, *é*), su afiksų **-orius**, **-ė** padarytas vienintelis *seimorius*, *é*. Reikia pasakyti, kad abiejų tipų vediniai nėra nepriklaištingos darybos. Dažniausiai jiems siūlomas lietuviškas pakaitas, padarytas su priesaga **-ininkas**, *é*, pvz., *gintarininkas*, *é*.

Turbūt dėl noro pasakyti trumpiau ir neoficialiau tarp vietų pavadinimų atsirado 3 hibridiniai vediniai su nenorminiu afiksų **-kė** arba **-ka**: *čiurlionkė*, *gruodelka* (M. K. Čiurlionio, J. Gruodžio vidurinės mokyklos), *jaunimkė* (jaunimo sporto mokykla). Tokios univerbacijos keliu atsiradusios žargonybės – rašomosios kalbos perteklius bei skirtingų kalbos stilių sumišimo iliustracija.

Pavadinimų pagal priklausymą kategorijai priklauso vienintelis su afiksų **-izmas** padarytas tikrinio daiktavardžio vedinys *pupkizmas*.

Svetimkilmiai naujažodžiai su lietuvišku darybos formantu

Tokio modelio hibridinių vedinių tekstyne, atspindinčiame realią kalbos vartoseną, yra žymiai daugiau – 477 leksiniai vienetai (37% visų hibridų). Šio tipo pavyzdžiai rodo hibridizacijos ir skolinių adaptacijos sąsają. Dauguma į lietuvių kalbą atėjusių tarptautinių žodžių ir dalis naujųjų anglybių jau yra adaptuoti, t. y. „neturi garsinio ir grafinio pavidalo prieštaravimų“ (Kniūkšta, 1995: 27). Dažniausia taip prie lietuvių kalbos gramatinių bei fonetinių dėsnių pritaikomi daiktavardžiai ir būdvardžiai, t. y. sulietuvinami pridėjus galūnes bei būdų, besiremiančiu tarimu (Rudaitienė, Liubiniienė, 1994: 59), pvz.: *dispenseris, grantas, pylingas; atabilus, legitimus*. Nemažai būdvardžių aplietuvinami dviem morfemomis – priesaga su galūne. Jie gauna formantus *-inis, -ė (iritacinis, -ė)* bei *-iškas, -a (ezoteriškas, -a)*. Visi taip adaptuoti svetimų kilmės veiksmožodžiai gauna lietuviškus bendratis formantus, dažniausiai *--uoti (alergizuoti, ateizuoti, mecenuoti)*, rečiau *--inti (mistinti, probleminti), -auti (skeptikauti, turistauti), -ėti (kompiuterėti, pragmatėti)*. Vis dėlto apie tokias leksemas, kurių afiksai yra pritaikymo prie lietuvių kalbos gramatinės sistemos, o ne darybos priemonė, čia plačiau nekalbėsime, nes juos laikome skoliniais ar „kvaziskoliniais“ (Baš, 1989: 30). Hibridais laikoma 117 būdvardžių ir 4 veiksmožodžiai, turintys sudurtinį mišrios kilmės kamieną, pvz.: *chemospindulinis, -ė, heledrinis, -ė, religijotyrinis, -ė; savireguliuoti*. Hibridų su svetimais šaknimis ir lietuvišku darybos formantu daugumą sudaro daiktavardžiai (477 vienetai). Skirtingai nei pirmojoje grupėje daiktavardžiai padaromi ne tik priesaginės darybos būdu,

bet fiksuojami ir tokie vediniai, kurių darybos priemonė yra savakilmis priešdėlis.

Šiai grupei priskirtieji daiktavardiniai hibridai priklauso 5 darybos kategorijoms: abstraktų, asmenų, vietų, įrankių pavadinimų bei pavadinimų pagal priklausymą.

Tarp hibridinių veiksmonių ir ypatybių pavadinimų pirmauja priesagos **-imas** vediniai (net 254), pvz.: *agentavimas, ambasadoriavimas, ansambliaavimas, briketavimas, dekanavimas, estetinisimas, formatavimas, humanitarėjimas, kompiuterizavimas, ministravimas, mondializavimas, pankavimas, premjeravimas, prichvatizavimas, radikalėjimas, sponsoriavimas, šamanavimas, technokratiškėjimas, turistavimas, vampyravimas*. Toliau eina priesaga **-umas** (96 vediniai), pvz.: *atraktyvumas, hermeneutiškumas, infekuotumas, korumpuotumas, kriminogeniškumas, pliuralumas, seismingumas*. Kitiems darybos tipams priklauso daug mažiau hibridų. Su priesaga **-uotė** į naujųjų leksemų sąrašą pateko 18 vedinių (*komponuotė, korektinuotė, traktuotė, žonglinuotė*), su priesaga **-ystė** – 7 (*intraprenerystė, klubininkystė, sponsorystė, virgulininkystė*), su **-ybė** – 5 (*sakralybė, skautybė, totalybė*) abstraktų pavadinimai, vienintelis priesagos **-uma** vedinys – *džinsuma*.

Veiksmožodinės ar vardažodinės ypatybės turėtojų darybos kategorijoje produktyviausia hibridų darybos priemonė – priesaga **-ininkas, -ė**. Su ja į neologizmų sąrašą pateko 32 asmenų pavadinimai, dažniausiai pavadinantys veikėją pagal jo profesiją ar kitokią užsiėmimą, pvz.: *animacininkas, -ė, bandonininkas, -ė, bankelininkas, -ė, dvihektarininkas, -ė, ezoterininkas, -ė, gulagininkas, -ė, makiažininkas, -ė, mažatiražininkas, -ė, kapėsesininkas, -ė, keisbolininkas, -ė, kviltininkas, -ė, konalininkas, -ė, neeuropininkas, -ė, amonininkas, -ė, parkotyryninkas, -ė, šortrekininkas, -ė, trihektarininkas, -ė, videotekininkas, -ė*. Priesaga **-ienė** yra 14 vedinių afiksas. Vieni jos vediniai pavadinami asmenimis (*bankininkienė, komisarie-*

ne, premjerienė, prezidentienė), kiti yra patiekalų pavadinimai (apelsinienė). Su dešimtyvine priesaga **-(i)ukas, -ė** užfiksuota 10 naujai pasidarytų daiktavardžių, pvz.: *dietinukas, -ė, ufonautukas, -ė, urlaganukas, -ė, teatrinukas, -ė*. Priesaga **-ietis, -ė** prisegta prie 8 (*kompartietis, -ė, karitietė, rerichietis, -ė, rotarietis, -ė*), o **-tojas, -a** prie 6 (*interviutojas, -a, mankurtintojas, -a, reitingutojas, -a, reketutojas, -a, tranzutojas, -a*) svetimos kilmės šaknų. Po vieną vedinį padaryta su priesagomis **-uolis, -ė** (*naiuolis, -ė*) ir **-elis, -ė** (*pankelis, -ė*).

Vietos pavadinimų kategorijoje 4 hibridai padaryti su priesaga **-ynas** (*kompostynas, sekvojynas, tekstynas, temitynas*), 3 – su **-inė** (*hamburgerinė*), 2 – su **-iukas, -ė** (*hoteliukas, uabiukas*). Taip pat šioje kategorijoje 5 hibridų darybos priemonės yra priešdėliai **pa-** (*pakanalė*), **prie-** (*priecerklvis*), **prieš-** (*priešfiltris*).

Hibridiniai įrankių pavadinimai padaromi su priesagomis **-tuvas** (4 vediniai): *fomuotuvus, įpakuotuvus, kondicionuotuvus, markinuotuvus*, ir **-iklis** (2): *aktyviklis, masžiklis*.

Pavadinimų pagal priklausymą kategorijoje rasti dviejų darybos tipų hibridiniai vediniai. Atitinkamai po 3 ir 2 vedinius padaryta su priesagomis **-ybė** (*amerikonybė, gemanybė, regionalybė*) ir **-iena** (*bekoniena, žurnalistiena*).

Dūriniai su skirtingos kilmės šaknimis

Tarp naujųjų dūrinių hibridų yra žymiai daugiau nei tarp leksemų, padarytų žodžių vedybos būdu. Naujosios lietuvių kalbos leksikos sąrašė rasti 774 sudurtiniai hibridai (60% visų hibridų).

Tarp sudurtinių hibridų, kaip ir apskritai tarp sudurtinių daiktavardžių, produktyviausias darybos modelis – dūriniai su antruoju vardažodiniu dėmeniu. Daugiausia yra tokių, kurių svetimos kilmės yra pirmasis dėmuo. Juo gali būti nesavarankiški elementai ar prefiksoidai (*agropilėvelė, dendrosodelis, ekoženklas, hidrojėgainė, metavaizdas, pseudoglobėjas, ret-*

roveiksmas, supergaliūnas, tiflopriemonė) ir savarankiški žodžiai (*energossrautas, erzacgėrimas, gipsažolė, kultūrnamis, popkaralienė, pornožvaigždė, sovietžmogis, štabavietė*). Pastarojo tipo dūrinius neretai siūloma keisti žodžių junginiais su daiktavardžio kilmininku. Daugiausia priekaištų iš kalbos normintojų yra susilaukę sudurtiniai žodžiai su pirmuoju dėmeniu *auto-*, rodančių sąsajas su automobiliais, jų detalėmis ir pan. (LKKN, 1998). Nepaisant to, tekstyne rasti *autodanga, autopriekaba, autoreikmuo, autovilkikas* ir kt. Netaisyklingais laikomi ir hibridiniai dūriniai su dėmenimis *elektro-*, *radio-*. Analizuojamame naujosios leksikos sąrašė tokie būtų *elektrokrautuvus, elektromiegas, elektrostotis, radioaukštimitis, radiobanga, radiospinduliavimas* ir kt. Dauguma dūrinių su svetimos kilmės elementu skiriasi savo struktūra nuo lietuviškų sudurtinių žodžių ir užima izoliuotą padėtį lietuvių kalbos darybinėje sistemoje (Valeckienė, 1968), tačiau mokslinėje literatūroje, kaip parodė ir tekstyno analizė, be jų neišsiverčiama. Be to, nors tokio tipo kompozitai yra mokslinės publicistikos bruožas (Kaliszan, 1980), šios struktūros leksemos vis dažniau pasitaiko ir kitų stilių tekstuose.

Mažesnę grupę sudaro kompozitai su svetimos kilmės antruoju dėmeniu. Juo gali būti tiek savarankišku žodžiu lietuvių kalboje neinantis elementas (*darbofilas, -ė, knygomanas, -ė, kulkoteka, seimografas, šypsograma*), tiek ir savarankiškas žodis, tik šiuo atveju beveik visada (išskyrus negausius pavyzdžius su pirmuoju įvardiniu ar prielinksniu dėmeniu, pvz., *savireklama, viršmarionetė*) kaip ir tais atvejais, kai dūriniai sudaryti iš dviejų savakilmių dėmenų, turi pakitusią galūnę ir dažnesni šnekamojoje kalboje nei spaudoje, pvz.: *alubaris, bendraklubis, -ė, krepšifanis, -ė, liaudreistris, -ė, taupkasė*.

Sudurtinių hibridinių būdvardžių darybos modelis beveik analogiškas. Svetimkilmis komponentas gali eiti tiek pirmuoju (*hipersmulkus, -i, kvaziprotingas, -a,*

mikrobangis, -ė, prapionrūgštis, -ė, pseudoneigiamas, -a, superulus, -i), tiek ir antruoju (*dižiagabaritis, -ė, raudnfigūris, -ė, rudachalatis, -ė, smailiaarkis, -ė, trumpaperiodis, -ė*) savarankišku ar nesavarankišku dėmeniu.

Hibridų yra ir tarp dūrinių su antruoju veiksmožodiniu (visada savakilmiu) dėmeniu. Tai veiksmų (*antikotyra, elektrosauga, kosmojauta, limfotaka, patentotyra*) arba jų atlikėjų, prietaisų (*debitomatis, kompleksadarys, tekstakurys, -ė, torpednešis*) pavadinimai.

IŠVADOS

1. Automatinė naujosios leksikos paieška kompiuteriniame tekстыne ne tik pagreitina tyrimą, bet ir suteikia galimybę pamatyti visumą žodžių, vartojamų analizuojamu laikotarpiu, tačiau neįtrauktų į žodynus. Dėl visiškai formalaus naujažodžių atpažinimo būdo į neologizmų sąrašą patenka ir kvazineologizmai, ir atgaivintosios ar aktualizuotosios leksikos pavyzdžių. Be to, naujažodžiais laikomi tiek potencialūs, tiek ir okaziniai dariniai. Nepaisant visų prieštaravimų bei trūkumų (tikėtina, jog laikinų), aki-vaizdu, jog tekstynas, bent jau tiriant nau-

jažodžius, pretenduoja į vienintelio objektyvaus, realia kalbos vartoseną atspindinčio šaltinio statusą.

2. Hibridai, kuriais laikomi mišrios kilmės žodžiai, atsiradę dėl žodžių darybos, o ne dėl skolinių lietuvinimo, sudaro 18% naujųjų leksemų. Tai leidžia teigti, kad šiuo laikotarpiu hibridizacijos procesas yra pakankamai aktyvus, nors ir ne visais atvejais pageidaujamas. Aiškiai matyti, kad aptartųjų dabartinės lietuvių kalbos hibridų hibridizacijos laipsnis yra nevienodas.

3. Kompiuterinio tekstyno hibridiniai vediniai dažniausiai turi abstraktų ir asmenų pavadinimų darybos kategorijų reikšmes. Tarp hibridų, padarytų iš savos kilmės pamatinių žodžių, vyrauja vediniai iš tikrinių daiktavardžių. Daugiausia hibridų (60%) padaroma žodžių dūrybos būdu. Dažniausia svetimkilmis yra pirmasis dėmuo, pvz., *snobkalbė*. Tarp nelietuviškų dėmenų vyrauja klasikinių kalbų elementai, su kuriais neologizmai analogiškai daromi ir kitose kalbose. Todėl jų naujumas ne taip jaučiamas kaip hibridų, padarytų vedybos būdu. Dauguma hibridinių naujažodžių yra sisteminiai dariniai, tačiau pasitaiko ir individualių, okazinių darinių, pvz., *žurnalistiera*.

LITERATŪRA

- Algeo J. 1991: *Fifty Years Among the New Words. A Dictionary of Neologisms, 1941-1991*. New York: Cambridge University Press.
- Barz. I. 1998: Neologie und Wortbildung: zum Neuheitseffekt von Neubildungen. – Neologie und Korpus. W. Teubert (Hrsg.). – *Studien zur deutschen Sprache*, B. 11, Tübingen: Narr, 11-30.
- Baš L. 1989: Баш Л. Дифференциация термина заимствование: хронологический и этимологический аспекты. – *Филология* 4, Москва, 22-34.
- Belica C. 1996: Analysis of Temporal Changes in Corpora. – *International Journal of Corpus Linguistics*: V. 1., 61-73.
- Berkov V., Pavlov V. 1983: Берков В., Павлов В. Новые слова? – *Новые слова и словари новых слов*, Ленинград: Наука, 58-70.
- Ferm L. 1994: Ферм Л. Особенности развития русской лексики в новейший период. – *Acta Universitatis Upsaliensis*. Studia slavica Upsaliensia 33, Uppsala.
- Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- Gak V. 1983: Гак В. Новые слова и новые словари. – *Новые слова и словари новых слов*, Ленинград: Наука, 15-29.
- Herberg D. 1991: Neologismen als Forschungsgegenstand. Aktuelle Aufgaben und Ziele der Neologismenlexikographie. – *Sprache - Sys-*

- tem und Tätigkeit Bd. 1, Frankfurt am M.: Peter Lang, 111-119.
- Jakaitienė E. 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslo.
- Kaliszan J. 1980: *Интернациональные препоэзитивные морфемы греко-латинского происхождения в современном русском и польском словообразовании*, Poznań: Univ. im. A. Mickiewicza.
- Keinys S. 1979: Tarptautiniai elementai lietuvių terminologijoje. – *Kalbos kultūra* 37, 14-26.
- Keinys S. 1984: Lietuvių kalbos hibridai (savoka, rūšys ir nomiškumas). – *Lietuvos TSR Mokslių Akademijos darbai. A serija* 3 (88), 113-124.
- Kinne M. 1996: Neologismus und neologismenlexikographie des Deutschen. – *Deutsche Sprache* 24, H. 4, 327-358.
- Kniūkšta P. 1995: Svetimžodžių gramatinimas ir apostrofas. – *Kalbos kultūra* 67, 24-29.
- Korol T. V. 1985: Король Т. В. Об экстралингвистических условиях актуализации внутренней логико-семантической валентности при образовании лексических инноваций. – *Неологизмы в лексике, грамматике и фонетике*, Рига: Латвийский гос. унив. им. П. Стучки, 80-85.
- Лыков А. 1976: Лыков А. *Современная русская лексикология: русское окказиональное слово*, Москва.
- LKKK 1998: *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1997-1998*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lopatin V. 1973: *Рождение слова*, Москва: Наука.
- Mikelionienė J. 2000: Naujažodžiai Vytauto Didžiojo universiteto kompiuteriniame tekстыne. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* XLII, 15-21.
- McEnery T., Wilson A. 1996: *Corpus Linguistics*, Edinburg: Edinburg University Press.
- Rudaitienė V., Liubiniene N. 1994: Nauji svetimi žodžiai spaudoje. – *Kalbos kultūra* 66, 59-73.
- Sinclair J. 1991: *Corpus, Concordance, Collocation*, Oxford: Oxford University Press.
- Teubert W. 1998: Korpus und Neologie. – Neologie und Korpus. W. Teubert (Hrsg). – *Studien zur deutschen Sprache*, B. 11, Tübingen: Narr.
- Urbutis V. 1978: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo.
- Valeckienė A. 1968: Kitų kalbų kilmės sudurtiniai žodžiai. – *Kalbos kultūra* 15, 16-26.
- Žluktenko J. 1983: *Английские неологизмы*. Под ред. Ю. А. Жлуктенко, Киев: Наукова думка.
- Župerka K. 1995: *Lietuvių kalba* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Gauta 2000 04 17

Parengta 2000 04 26

Jurgita MIKELIONIENĖ

A CORPUS-BASED APPROACH TO NEOLOGY

Abstract

The paper deals with the problem of neology that can be solved only with the help of corpus linguistics. Until the advent of corpora and tools for their processing research in the field of neology was mainly based on intuitive methods. It is only now that neologisms can be investigated on a more objective basis using special tools for their detection. Lithuanian neologisms for this specific research were taken from the corpus of 30 million words (press materials from the period of 1994-

1997), compiled at Vytautas Magnus University. A special program was design for their identification and the main criterion of the 'novelty' of a word was its previous inclusion/non-inclusion into the existing Lithuanian dictionaries. The Lithuanian neologisms were investigated from the point of view their origin. The paper deals with one class of neologisms - hybrids, which form 18 % of all the list. From the point of view of their formation most of them are compounds (ca 60 %), others are derivatives.

